

LIBRI GEDANENSES XXXI/XXXII

BEATA GRYZIO

INKUNABUŁY
Z BIBLIOTEKI KOŚCIOŁA
ŚW. JANA W GDAŃSKU

Historia księgozbioru gromadzonego przy kościele św. Jana w Gdańsku związana jest zarówno z działalnością czynnych tam duchownych, jak i zrealizowaniem celów fundacji utworzonej testamentem Zachariasza Zappio (zm. 1680), prowizora świątyni.

Historyczne zręby kościoła św. Jana, w postaci kaplicy pod tym wezwaniem, przypadają na lata 1352–1358¹. Kolejne etapy budowy, począwszy od lat sześćdziesiątych XIV wieku, a skończywszy na siódmej dekadzie XV wieku, doprowadziły do wzniesienia budynku charakteryzującego panoramę Gdańska przez następne stulecia.

Pomieszczenie, w którym założono fundacyjną bibliotekę, dobudowano w latach 1680–1690 w północnym transepcie kościoła. Symetrycznie, po stronie południowo-wschodniej, powstała kaplica Bożego Ciała (w okresie pierwszej wojny światowej przemianowana na Miejsce Upamiętnienia Poległych)².

Rozliczne katastrofy i wypadki losowe, nękające budynek kościelny na przestrzeni wieków, znalazły swój najdotkliwszy wyraz w zniszczeniach drugiej wojny światowej: rok 1945 kościół przetrwał w kształcie wypalonych murów. Podobnie jak wyposażenie świątyni, zawartość biblioteki została uratowana dzięki działaniom zabezpieczającym, jednak nie udało się uniknąć pewnych strat, zwłaszcza wśród obiektów najstarszych. Książki, które ocalały, przekazano Bibliotece Miejskiej (obecnie PAN Biblioteka Gdańska), gdzie do dziś są przedmiotem badań księgoznawczych³.

¹ B. Kościński, *Kościół i cmentarz św. Jana w średniowieczu w świetle wykopalisk archeologicznych*, [w:] *Kościół św. Jana w Gdańsku. W kręgu kultury sepulkralnej*, red. J. Szczepański, Gdańsk 2012, s. 145.

² S. Bogdanowicz, *Kościół Św. Jana w Gdańsku*, [Gdańsk 2004], s. 13.

³ W 1945 roku ewakuowano najstarsze i najcenniejsze książki, w tym wszystkie inkunabuły – łącznie 122 woluminy, zapakowane w pięć skrzyń i spisane według numerów inwentarza. Ewakuowane obiekty powróciły z miejsca przechowywania pod Gdańskiem i wraz z pozostawioną w kościele resztą księgozbioru, na podstawie protokołu przekazania, trafiły do Biblioteki Miejskiej. Por. *Dokumenty w sprawie przekazania biblioteki Zappio-Johannitana Bibliotece Miejskiej w Gdańsku*, sygn. akc. rkps. 1418/1984.

Szczególną wartość wśród zachowanych pozycji stanowią bez wątpienia inkunabuły, których zasób uległ, niestety, poważnemu uszczerbkowi. Konieczność przedstawienia obecnego stanu badań nad pozostałością tej części biblioteki kościoła św. Jana nie budzi wątpliwości. Rekonstrukcja przeprowadzona przez autorkę niniejszego tekstu z autopsji, w oparciu o dokumentację katalogową i archiwalną, prowadzi do dwóch wniosków. Kolekcja inkunabułów złożona była z około 60 pozycji, co potwierdzają stare katalogi kościelne oraz badania proveniencyjne. Natomiast pozostałość świętojanowego zbioru inkunabułów, która zachowała się do dziś, liczy 36 pozycji. Jest to z pewnością reprezentatywna część piętnastowiecznego księgozbioru, na podstawie której można podjąć próbę określenia kształtu całości oraz porównania z innymi zbiorami podobnych druków pochodzących z gdańskich kościołów.

Rejestr bibliograficzny z 1997 roku prac dotyczących bibliotek kościelnych, nie zawiera prawie żadnych danych o opracowaniach historii gdańskich księgozbiorów, w tym biblioteki kościoła św. Jana w Gdańsku⁴. Wyjątek stanowią dwie przedwojenne prace Otto Günthera – pierwsza dotycząca historii i zawartości biblioteczej kolekcji rękopisów z kościoła NMP w Gdańsku oraz druga poświęcona rękopisom muzycznym ze zbiorów Biblioteki Miejskiej i bibliotek kościelnych św. Katarzyny i św. Jana⁵. Jest to jedyne ujęte we wspomnianej bibliografii opracowanie, przywołujące jeden z najstarszych gdańskich księgozbiorów kościelnych. Dziwi to zwłaszcza w obliczu faktu, iż w 1985 roku ukazała się na łamach „Roczników Bibliotecznych” pionierska rozprawa Zbigniewa Nowaka, która podsumowała ówczesny stan wiedzy o bibliotece kościoła św. Jana, dostarczając też informacji na temat jej wojennych i powojennych losów⁶.

Wspomniana bibliografia nie odnotowuje także wydanego katalogu inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku⁷, zawierającego dane o gdańskich kościelnych zasobach bibliotecznych, które wpłynęły do zbiorów gdańskiej Biblioteki Miejskiej (nie mówiąc o przedwojennych opracowaniach G. Löschina⁸, czy W. Schumachera⁹).

⁴ M. Janiak, K. Bednarska-Ruszajowa, *Archiwa i biblioteki kościelne w publikacjach polskich. Bibliografia*, „Fides: biuletyn bibliotek kościelnych” nr 1/2 (1997), s. 77–172.

⁵ O. Günther, *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig: mit einer Einleitung über die Geschichte dieser Bibliothek, Katalog der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 5, Danzig 1921; O. Günther, *Die musikalischen Handschriften der Stadtbibliothek und der ihrer Verwaltung befindlichen Kirchenbibliotheken von St. Katharinen und St. Johann in Danzig, Katalog der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 4, Danzig 1911.

⁶ Z. Nowak, *Biblioteka Zappio Johannitana w Gdańsku*, „Roczniki Biblioteczne” R. XXIX z. 1–2 (1985), s. 209–230.

⁷ H. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, *Katalog Inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, Gdańsk 1954.

⁸ G. Löschin, *Geschichte Danzigs von der ältesten bis zur neuesten Zeit*, Danzig 1828.

⁹ W. Schumacher, *Zacharias Zappio. Ein treues Lebensbild eines Danziger Bürgers, Mit dem Anhang: Geschichtliches über Zacharias Zappio, und die Zappiosche Bibliothek in der St-Johanniskirche zu Danzig von W. Schwandt*, Danzig 1924.

INKUNABUŁY ZE ŚW. JANA Z WCZEŚNIEJSZEJ PERSPEKTYWY, CZYLI „ALBO CORVO RARIOR”

Zgodnie z szacunkami Wilhelma Schwandt, pastora kościoła św. Jana, w 1924 roku w bibliotece kościelnej przechowywano ponad 3.5 tys. tomów, wśród których znajdowało się 60 inkunabułów¹⁰. Katalog zbiorów bibliotecznych, prowadzony od XVIII do XIX wieku, a oparty na zapisach katalogu alfabetycznego autorstwa Johanna Gottfrieda Ewalta, bibliotekarza w latach 1746–1755, wykazuje 50 pozycji druków XV-wiecznych¹¹. Również J. Bernoulli w swej relacji z pobytu w Gdańsku w roku 1778 wspomina o 50 paleotypach, które widział w bibliotece kościoła św. Jana¹². Skłania to do przyjęcia liczby 60 druków XV wiecznych na stanie także librarii w 1924 roku.

Jak zauważył Z. Nowak, polityka nabywania druków z fundacyjnych pieniędzy Zachariasza Zappio uległa załamaniu w latach 1709–1717 oraz 1763–1853 – katalogi biblioteczne nie wykazują naonczas żadnych nabytków¹³. Skądinąd wiadomo, iż jeszcze w roku 1700 opiekun biblioteki, Johann D. Strauss, współautor dokumentu regulującego zasady funkcjonowania i powiększania zasobu bibliotecznego, zakupił do zbiorów dwa tomy piętnastowiecznej Biblii za cenę 9 talarów¹⁴. Jak więc widać, powiększanie zasobu najstarszych zabytków drukarstwa w kościelnej bibliotece św. Jana trwało jeszcze u progu XVIII stulecia, co rzecz oczywista nie może dziwić w związku z odradzającym się wówczas zainteresowaniem bibliotekami i ich najcenniejszymi obiektami, już wówczas określanymi jako „rara”.

Niewątpliwie jednym z najstarszych i najrzadszych obiektów przechowywanych na półkach biblioteki kościelnej św. Jana była wspomniana dwutomowa Biblia, wydana w Norymberdze przez A. Kobergera w 1483 roku, zakupiona przez J. D. Straussa (il. 1, 2).

Johann Constantin Brauser, rektor przykościelnej szkoły i opiekun księgozbioru w latach 1756–1765, zarejestrował nabytek w sporządzonym przez siebie katalogu¹⁵. Katalog ten, uporządkowany rzeczowo, powstał w 1757 roku. Na jego karcie tytułowej Brauser cytuje fragment dzieła Daniela Georga Morhofa, siedemnastowiecznego po-

¹⁰ W. Schwandt, *Die Zappio-Bibliothek in Danzig*, Danzig 1924, s. 102. Autor przywołuje wśród 60 inkunabułów z kościelnej biblioteki dzieło Gersona *Compilatio devote* wydane w 1473 roku.

¹¹ *Catalogus Bibliothecae Zappio Johannitanae in usum administrationis*, sygn. Cat. Bibl. 86.

¹² J. Bernoulli, *Reisen durch Brandenburg, Pommern, Preussen, Curland, Russland und Pohlen in den Jahren 1777 und 1778*, Leipzig 1779, s. 243–245.

¹³ Autor wymienia dwa źródła potwierdzające tę informację: Cat. Bibl. 91: *Inventarium Stück der Zappischen Bibliothek No 12*, s. 86 oraz zawierający akt fundacyjny i prowadzony od XVII wieku Cat. Bibl. 93, katalog rzeczowy, s. 3. Por. Z. Nowak, *Biblioteka Zappio Johannitana w Gdańsku...*, s. 217.

¹⁴ W. Schwandt, *Deutsche Bibeldrucke aus der vorluterischen und der luterischen Zeit in Danzig und Elbing*, Danzig 1917, s. 7–8.

¹⁵ *Catalogus Librorum Bibliothecae Zappio-Johannitanae secundum ordinem materiarum accurate digestus*, sygn. Cat. Bibl. 92.

lihista i bibliotekarza, pod znamienym dla odchodzącej epoki tytułem: „Polyhistor, Literarius, Philosophicus et Practicus”:

*Coemendi sunt a privatis libri, non quibus opus habent, sed potius necessarii. Pretiosi illi, magna volumina, ad ornatum interdum bibliothecarum potius spectantia, ad bibliothecas publicas referendi; minutiores vero libri, rariores, singularis argumenti, qui se oculis emtorum facile subducunt, praeceteris comparandi.*¹⁶

Słowa te, motto bibliotecznego katalogu, stanowiły trafny komentarz do zmieniającego się wizerunku bibliotek prywatnych i publicznych. Następował wyraźny rozdział kompetencji – biblioteki prywatne gromadziły literaturę bardziej wyspecjalizowaną, ukierunkowaną na zainteresowania konkretnych osób i instytucji. Natomiast wielkie, dostojne woluminy zawierające dzieła kanoniczne o uniwersalnej treści przekazywano bibliotekom publicznym.

Wspomniana Biblia, poprawnie zidentyfikowana, osygnowana została przez J. C. Brausera jako 771, 772 G folio (odpowiednio dla dwu tomów, na które podzielono druk)¹⁷. W innej warstwie katalogowych zapisów znajdujemy komentarz do tej pierwotnej identyfikacji. Jeden z późniejszych bibliotekarzy zakwestionował brauserowskie ustalenia:

*Hallucinatus est b. Brauserus, vir alias oculatissimus, non enim illa Biblia 1483 sed 1507 proderunt, seu inspectio ocularis abunde testatur: In fine Tomi II gf. De his Preuss. Zehenden Tom II. P. 57*¹⁸.

Inną ręką dopisano:

Opus rarissimum. Sunt enim Biblia Germanica ante Lutheri aevum in lucem edita, item priores Lutheranae versionis editiones, manuscriptis aequiparanda. Conf.: omnino Serpilius de libris rarioribus p. 131 seqq., qui inter alia, ridicula quaedam ex hacce editione nostra excerpit loca, translatoris, per omnia Vulgatam seculi, in latino Textu intellegendo stupiditatem ad oculum demonstrantia.

Wreszcie u samego dołu cytowanej karty widnieje ponowny zapis Brausera, który informuje, że czerpał swą wiedzę z tegoż samego *Preussische Zehenden* i ponawia rok 1483 jako niewątpliwą czas powstania druku¹⁹.

¹⁶ D. G. Morhof, *Polyhistor, Literarius, Philosophicus et Practicus, Lubeck 1688*, s. 23: „Przez osoby prywatne powinny być skupywane nie te książki, które wypada mieć, lecz raczej te, które są niezbędne. Owe kosztowne książki, obszerne woluminy, których celem niekiedy jest raczej ozdabiać biblioteki, powinny znaleźć się w bibliotekach publicznych; z kolei książki mniejsze objętościowo, rzadsze i zawierające pojedynczą tezę, te, które łatwo umykają wzrokowi kupujących – powinny być nabywane przez resztę.” (tłum. B. G.).

¹⁷ *Catalogus Librorum Bibliothecae Zappio-Johannitanae...*, s. 11.

¹⁸ Tamże, s. 12. Autor noty odwołuje się do wydanego w Królewcu przez Dorna *Preussische Zehenden Allerhand geistlicher Gaben, Von mancherley in die Gottesgelahrtheit, Kirchen- und Gelehrten-Geschichte laufenden Materien*, Bd. 2, Königsberg 1742, w którym omówione są niemieckie wydania Biblii.

¹⁹ Tamże, s. 12. Norymberska Biblia z 1483 roku jest określona w *Preussische Zehenden...* jako „eine der ältesten, raresten, und curieusesten deutschen Bibeln, welche vor den Zeiten Lutheri heraus gekommen sind”. Por. *Preussische Zehenden Allerhand geistlicher Gaben*, Bd. 2, s. 60–61.

Wszystkie noty bibliotekarzy potwierdzają niewątpliwe zainteresowanie paleotypem biblijnego tekstu. Różnice zdań, co do daty powstania druku, jak i odwołania do literatury zgłębiającej temat, ukazują rosnącą świadomość bibliologiczną osiemnastego stulecia, również w gdańskich realiach kościelnej biblioteki.

Po raz kolejny omawiana Biblia w wydaniu norymberskim Kobergera z 1483 roku stała się przedmiotem analizy w niewielkiej rozprawce pastora Wilhelma Schwandta pt. *Deutsche Bibeldrucke*²⁰. Publikacja pomyślana była jako *Bibel-forschung* z okazji upamiętnienia czterystulecia reformacji w 1917 roku. Schwandt przywołuje w niej dwa egzemplarze wspomnianej Biblii – jeden przechowywany w gdańskiej Bibliotece Miejskiej (Danziger Stadtbibliothek) (obecna sygnatura Biblioteki Gdańskiej: XV 871)²¹ a drugi właśnie z biblioteki kościoła św. Jana²². Jak już wspomniano, tamtejszą Biblię zakupiono w 1700 roku za 9 talarów, a szacowana wartość na rok 1917 wynosiła według Schwandta 1200–2400 marek. Do dziś zachował się tylko drugi tom tego egzemplarza (sygn. XV. 1027), noszący pełną dokumentację proveniencyjną, a więc poczynając od najstarszej – pieczęć tuszową z inicjałami *DWB*, ekslibris Heinricha Andreasa Gereta oraz ekslibris biblioteki Zappio-Johannitana. Tom opatrzony jest także zapiską bibliotekarza z 1785 roku, powtarzającą informację o rzadkości druku i jego przynależności do kościelnej biblioteki²³.

Wróćmy do kwestii wielkości zbioru XV-wiecznych druków w bibliotece kościoła św. Jana w Gdańsku. Biorąc pod uwagę dane katalogowe oraz informacje przekazane przez opiekujących się książkami bibliotekarzy, można stwierdzić, iż stan przechowywanych tam inkunabułów powiększany był aż do końca XVIII wieku, co zgodne było z powszechną wówczas tendencją do nabywania rzeczy cennych i rzadkich. Na początku XX wieku liczbę paleotypów oceniano na ok. 60 pozycji. Wydaje się to rozsądnym szacunkiem, nawet jeśli założyć pewne nieścisłości napotymane w katalogach kościelnej biblioteki (np. dublowania zapisów, pomyłki w ocenie czasu powstania druku, pominięcia zapisów druków współwydanych i niektórych współoprawnych), za którymi mogły iść pomyłki w zliczaniu posiadanych w księgozbiorze druków piętnastowiecznych.

Podawana przez katalog rzeczowy biblioteki św. Jana liczba 50 inkunabułów, nadto 9 pozycji nieujętych przez katalog, a zaliczonych do zespołu poszlakowo, oraz obecny stan rzeczy, tj. 36 pozycji pozostałych z tego księgozbioru w Bibliotece Gdańskiej, sugerują stratę wojenną rzędu 45 proc. Nie zamyka to ostatecznie sprawy, gdyż nie można wykluczyć ujawnienia w przyszłości kolejnych egzemplarzy najstarszych druków z kościoła św. Jana.

²⁰ W. Schwandt, *Deutsche Bibeldrucke...*, s. 7.

²¹ H. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, dz. cyt., s. 57.

²² Dzięki temu właśnie wiadomo, jak wyglądała oprawa niezachowanego do dziś pierwszego tomu, który obejmował 295 stron druku. Por. W. Schwandt, *Die Zappio-Bibliothek*, s. 8.

²³ B. Gryzio, *Muzeum czarnej sztuki. Katalog inkunabułów PAN Biblioteki Gdańskiej*, Gdańsk 2012, s. 319.

CHARAKTERYSTYKA ZBIORU INKUNABUŁÓW Z KOŚCIOŁA ŚW. JANA

Biblioteka przy kościele św. Jana w Gdańsku miała wszystkie zasadnicze cechy księgozbioru kościelnego, do których – oprócz czysto formalnych, jak przynależność i przeznaczenie – zaliczyć można m. in. jego charakterystykę rzeczową. Potwierdzone początki działalności biblioteki osadzone są w piętnastym stuleciu, kiedy formalnym zarządcą i opiekunem księgozbioru od 1479 roku był Nicolaus Schwichtenberg. Sprawowana przezeń godność oficjała predestynowała go do niewątpliwie ekskluzywnej w owym czasie bibliofilskiej pasji, która połączona z godnością duchownego zainicjowała bibliotekę kościoła św. Jana, z pewnością na kanwie wcześniej już zgromadzonych kodeksów (choćby tych zawierających teksty liturgiczne). Schwichtenberg miał już wcześniejsze doświadczenie w prowadzeniu księgozbioru, jego pierwszą gdańską placówką była prestiżowa i najstarsza nadmotławska biblioteka przy kościele NMP²⁴.

Próbując usystematyzować treściowo gromadzone w średniowiecznych bibliotekach dzieła, badacze ówczesnej literatury biblijnej wskazują cztery podstawowe grupy:

1. Biblia i komentarze do niej
2. Dzieła Ojców Kościoła i literatura teologiczna,
3. Dzieła z zakresu prawa kanonicznego i rzymskiego
4. Literatura z dziedziny sztuk wyzwolonych, tzw. artes, czyli medycyny, geografii, historii, astronomii etc.²⁵,

Omawiany księgozbiór mieści się w tym schematycznym podziale, właściwie wyczerpując swą zawartość w zakresie trzech pierwszych punktów. Dzieła z zakresu medycyny i pozostałych artes zajmują w nim ledwie marginalną pozycję.

Dla pełniejszej charakterystyki topo-typograficznej omawianej kolekcji warto będzie nadmienić, iż większość druków pochodzi z warsztatów niemieckich, nieco mniej z warsztatów włoskich, zupełnie marginalną rolę odegrały tu typografie szwajcarskie i francuskie. Wreszcie dwie z wymienianych przez katalogi pozycji nie zostały zidentyfikowane co do miejsca wydania.

BIBLIE, KOMENTARZE BIBLIJNE, MSZAŁY I PSAŁTERZE

Zgodnie z informacjami zawartymi w odpowiednich katalogach (Cat. Bibl. 86 i Cat. Bibl. 92)²⁶, kościół św. Jana dysponował co najmniej trzema tekstami Biblii wydanyymi w XV wieku. Oprócz wspomnianej wyżej Biblii tzw. norymberskiej z 1483 roku odnotowana jest również zaginiona obecnie Biblia augsburska z tego

²⁴ Z. Nowak, *Schwichtenberg Mikołaj*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, tom 4: R-Ż, red. tenże, Gdańsk 1997, s. 185a–186b.

²⁵ S. Wielgus, *Obca literatura biblijna w średniowiecznej Polsce*, Lublin 1990, s. 16.

²⁶ Obecnie przechowywanych w zbiorach rękopisów Biblioteki Gdańskiej.

samego roku²⁷. Podana data wydania jest omyłką wynikającą być może z nieuwagi lub niewiedzy bibliotekarza, gdyż literatura przedmiotu nie odnotowuje takiej edycji. *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW) podaje, iż w latach osiemdziesiątych XV stulecia w Augsburgu ukazały się dwa wydania Biblii: jedno w warsztacie Schönspergera w 1487 roku i wcześniejsze wydanie z warsztatu Ant. Sorga w 1480 roku²⁸.

Trzeci egzemplarz Biblii pochodzącej z kościoła św. Jana opublikowany został przez Ioannesa Amerbacha w Bazylei, w 1486 roku (sygn. XV. 1019). Choć obecnie brak jest na tym egzemplarzu jakichkolwiek tropów proveniencyjnych (również adnotacji w kościelnym katalogu), autorzy katalogu *Inkunabuły w bibliotekach polskich* (IBP) zarejestrowali z autopsji dokonanej w latach osiemdziesiątych zeszłego stulecia ślady świadczące o wcześniejszej przynależności tego druku do kościelnej librarii św. Jana.²⁹ Warto nadmienić, że w przeciwieństwie do dwu poprzednich Biblii niemieckojęzycznych jest to Biblia łacińska.

Biblie, podobnie jak mszały i brewiarze, zajmowały w kościelnych bibliotekach miejsce szczególne. Ze względu na swoją „użytkową” rolę stanowiły obiekty funkcjonujące na pograniczu księgozbioru i wyposażenia kościelnego w szerszym znaczeniu. Często przechowywane były w odrębnych niż reszta księgozbioru miejscach, a jeśli dodatkowo wyposażono je w bogatą szatę graficzną czy kosztowną oprawę, zamykane były w kościelnym skarbcu. Często, z oczywistych powodów, były po prostu zacytywane lub ulegały różnym zniszczeniom. Owa grupa ksiąg należała często do spuścizn testamentalnych, zarówno między duchownymi rezydującymi w różnych świątyniach czy parafiach (wtedy książka przemieszczana była z jednej biblioteki kościelnej do drugiej, nieraz dość odległej), jak i między świeckimi użytkownikami a kościołami (wtedy z prywatnych rąk trafiała do księgozbioru kościelnego).

W omawianym księgozbiorniku biblioteki kościoła św. Jana odnaleźć można przykłady dobrze ilustrujące wspomniane wyżej zjawisko. Mszał gnieźnieński i krakowski – *Missale Gnesnense et Cracoviense* – z mogunckiej prasy Petrusa Schöffera zszedł w kwietniu 1492 roku (sygn. XV. 1031). Obecnie dość już sfatygowany, nosi wyraźne ślady intensywnego użytkowania i niekorzystnych warunków przechowywania. To one spowodować musiały liczne ubytki odręcznego tekstu z ostatniej karty inkunabułu. Tekst ten spisany został w roku 1504, najprawdopodobniej ręką Nicolausa Schwichtenberga, koegzekutora testamentu Georgiusa Grewe, którym to testamentem księga przypisana została ołtarzowi św. Antoniego w gdańskim kościele św. Jana. Grewe, oficjał pomorski i proboszcz kościoła św. Katarzyny w Gdańsku, działając zgodnie z kanonem ówczesnych przekonań dotyczących tzw. ekonomii zbawienia, darował księgę kościołowi, którego biblioteki oficjalnym opiekunem był wówczas Schwichtenberg, następca Grewego na oficjalacie. Księga przypisana kaplicy była tam z pewnością

²⁷ Cat. Bibl. 92, s. 14.

²⁸ *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, Bd. 4, Leipzig 1930, poz. 4302, 4305.

²⁹ *Inkunabuły w bibliotekach polskich. Centralny katalog*, tom 1, pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej, oprac. M. Bohonos, E. Szandorowska, Wrocław 1970; tom 2: *Uzupełnienia. Indeksy*, pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej, oprac. M. Bohonos, E. Szandorowska, M. Spandowski, Wrocław 1993, poz. 1021. Por. B. Gryzio, dz. cyt., poz. 701, s. 319.

również przechowywana, tak by zgodnie z intencją darczyńcy korzystający księża mogli upamiętnić jego imię³⁰.

W przeciwieństwie do nie odnotowanego w kościelnych katalogach Mszału Gnieźnieńskiego, inny niezwykle popularny, tzw. mszał krzyżacki – *Missale Dominorum Teutonicorum* – został zapisany pod sygnaturą D Fol. 639 w Cat. Bibl. 86 (sygn. XV.1025). Jest to egzemplarz znacznie zdefektowany; usunięty został m. in. cały kanon, fragment ze względu na zawarte w nim ryciny najatrakcyjniejszy. Ten mszał, jak wskazuje sygnatura, przechowywany był w bibliotecznych armariach, prawdopodobnie ze względu na to, iż nie był używany do celów liturgicznych.

Wspomnieć także należy o należącym do zbiorów biblioteki przy kościele św. Jana Psalterzu. Jego obecności również nie potwierdzają kościelne katalogi, ale w przypadku tekstów liturgicznych, jak już wspomniano, nie jest to czymś wyjątkowym. Jest to druk wydany w lipskiej typografii Konrada Kachelofena w 1497 roku (sygn. XV.1044). Pomimo stosunkowo dobrego stanu zachowania, nie dochowały się żadne znaki własnościowe, które mogłyby potwierdzić przynależność do świętojanowej biblioteki. Jedynie poszlaki oparte na charakterystycznych cechach oprawy, sugerują taką właśnie proveniencję druku.

Literatura komentująca Biblię reprezentowana jest w omawianym księgozbiorze m.in. przez swego rodzaju przewodnik po biblijnym tekście – *Mammotrectus super Bibliam* – Giovanniego Marchesiniego, wydrukowany w bazylejskim warsztacie Petrusa Kollickera ok. 1484 roku (sygn. XV.1000).

Również druki kazań odnoszących się do tekstów biblijnych, czytane w ciągu roku kościelnego, wchodzą w zakres omawianej tu literatury. Sermones i homilie, jako swego rodzaju podręczne zbiory kazań, były z oczywistych powodów gromadzone w przykościelnych librariach dość obficie. Podobnie zresztą, jak nieco luźniej do Biblii nawiązujące, kazania *de sanctis*. Wymienić tu należy trzy takie zbiory z omawianej biblioteki przy kościele św. Jana: Ioannes Herolt, *Sermones Discipuli de tempore et de sanctis cum Promptuario exemplorum et de Beata Virgine* (Nürnberg, Ant. Koberger, 1481) (sygn. XV. 1020); Leonardus de Utino, *Sermones quadragesimales de legibus dicti* (Speyer, Petr. Drach, 1479) (sygn. XV.1030); Bernardus Clarvallensis, *Sermones super Cantica canticorum* (Rostock, Fratres Domus Horti Viridis, 1481) (zaginiony).

LITERATURA PATRYSTYCZNA I TEOLOGICZNA

Jak zapisano w zarządzeniu burmistrza G. Schumanna z 18 września 1692 roku, uruchomiona dwa lata wcześniej biblioteka Zappio-Johannitana miała być księgozbiorem o charakterze teologicznym³¹. Rzeczywiście, taka była struktura księgozbioru gromadzonego po wprowadzeniu w życie aktu fundacyjnego tej placówki. Jednakże najstarszy zespół druków, który włączono później do biblioteki Zappio-Johannitana

³⁰ Adnotacja „ut sacerdotes ex eo [scil. Missale] missam legentes habeant in memoria dominum Gregorium Greuen” na ostatniej karcie inkunabułu.

³¹ Dokument rękopiśmienny, sygn. Ms. Ortm. Fol. 92a, k.14–15.

wskazuje, iż cele, dla których nabywano księgi, nie były zdeterminowane przez li tylko względy dogmatyczno-teoretyczne. Nie mniej, spora część inkunabułów, które tworzyły kościelny księgozbiór to dzieła z zakresu patrystyki i teologii.

Pod tym względem omawiana biblioteka kościoła św. Jana nie różni się od innych gdańskich librarii kościelnych: zarówno jeśli idzie o dobór autorów, jak i konkretne dzieła. Spośród ojców kościoła odnaleźć tam można obecnie zaginiony zbiór dzieł św. Augustyna: *De disciplina christiana* ([Kolonja, Barth. de Unkel, ca 1480]), *De vita christiana* (wydanie niezidentyfikowane), *De vita beata* (wydanie niezidentyfikowane), *Confessiones* ([Kolonja, Barth. de Unkel], 1482). Kurs proaugustyński w teologicznych dziełach kościelnej biblioteki zarysowuje także komplet prac twórcy najpełniejszej syntezy augustynizmu trzynastowiecznego – św. Bonawentury: *Opuscula* pochodzące z warsztatów kolońskich Unkela i Koelhoffa (tom I [1484], tom II [ca 1485]) (zaginiony).

Dzięki bibliotece kościoła św. Jana nie zabrakło również na gruncie gdańskim egzemplarza komentarzy do *Sentencji* Pietro Lombardo, autorstwa Thomasa von Strassburga, pt. *Scripta super quattuor libros Sententiarum, P. I–IV* ed. Pallas Spangel, wydane go przez Martinusa Flacha w Strasburgu 1490 roku (zaginiony). Warto odnotować, że jest to jedyne wydanie tego dzieła.

Obecność dzieł św. Tomasza z Akwinu nie wydaje się być niczym nadzwyczajnym ani symptomatycznym w księgozbiorze o średniowiecznym rodowodzie. Zarówno Akwinata jak i św. Bonawentura dali średnim wiekom dwie wielkie doktryny intelektualne: pierwszy oparł ją na arystotelizmie, drugi czerpał z tradycji platońskiej. Myśl ich wyrosła więc na gruncie dwu innych wielkich systemów filozoficznych. Katalog inkunabułów obecnie przechowywanych w PAN Bibliotece Gdańskiej wykazuje w sumie aż 15 tytułów, a 19 egzemplarzy, autorstwa św. Tomasza. Z tego 12 egzemplarzy nosi proveniencje bibliotek kościelnych³². Księgozbiór piętnastowieczny św. Jana wniósł do tej kolekcji dwa egzemplarze dzieł doktora anielskiego, a mianowicie *Catena aurea super quattuor Evangelistas* ([Basel, Mich. Wenssler], 1476) (sygn. XV. 1043) oraz najpełniejszą syntezę Tomaszowej doktryny *Summa theologica, P. I–III* (Nürnberg, Ant. Koberger, 1496) (zaginiony).

Nieco dziwna, w obliczu ogromnej popularności tego autora u schyłku średniowiecza, wydaje się słaba reprezentacja prac Joannesa Gersona w kościelnej librarii św. Jana. Katalog Cat. Bibl. 86 wspomina bowiem tylko o zaginionym *Compilatio devota* z 1473 roku, czyli *Collectorium super Magnificat* wydany u Konrada Fynera w Esslingen, podczas gdy w samej tylko bibliotece kościoła mariackiego w Gdańsku znajdowały się dwa komplety jego *Opera* w dwu różnych edycjach: sztrasburskiej z 1488 roku i kolońskiej z 1484 roku.³³ Z kolei to samo wydanie *Collectorium super Magnificat* z 1473 roku posiadali w swej bibliotece gdańscy franciszkanie.³⁴

³² H. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, dz. cyt., s. 268–281. Popularności dzieł św. Tomasza nie dorównuje w gdańskich bibliotekach kościelnych św. Bonawentura, reprezentowany w wyżej cytowanych *Opuscula* zaledwie dwukrotnie, co ciekawe, oba egzemplarze z tego samego wydania (drugi egzemplarz z biblioteki franciszkańskiej przy kościele św. Trójcy w Gdańsku).

³³ Tamże, poz. 256, 257.

³⁴ Tamże, poz. 259.

Inny dobrze znany i poczytny tekst – *Malleus maleficarum* H. Institorisa i J. Sprengera (sygn. XV.999) – trafił do księgozbioru kościoła św. Jana z kolekcji prywatnej gdańskiego urzędnika i kupca Johanna Speimanna (1563–1625). Warto odnotować, że egzemplarz ten zidentyfikowany został w katalogu IBP jako wydanie z ok. 1492 roku³⁵. Jednak katalog biblioteki kościelnej podaje datę 1484, co odpowiada inkunabułowi opisanemu przez IBP w pozycji 3071, którego wydanie szacuje się na ok. 1485 roku.³⁶

KSIEGI PRAWNICZE

Zdecydowana przewaga tekstów dotyczących prawa wydaje się być cechą wyróżniającą omawiany księgozbiór inkunabułów z biblioteki kościoła św. Jana na tle pozostałych kolekcji druków piętnastowiecznych w dużych bibliotekach kościelnych Gdańska. 30 tytułów odnoszących się bezpośrednio do zagadnień legislacji świeckiej i kościelnej zajmuje w omawianym księgozborze blisko 50 proc. całości. Biorąc pod uwagę, iż pozostała połowa przypada kilku dziedzinom, stanowić to może informację o praktycznych preferencjach osób zajmujących się gromadzeniem ksiąg w najwcześniejszej fazie istnienia tej biblioteki.

Dla porównania, w księgozborze mariackim, a więc w najzasobniejszej z gdańskich bibliotek kościelnych, część przypadająca na literaturę prawną jest w stosunku do całości znacznie mniejsza, choć także znacząca: na sumę 100 tytułów z tego księgozbioru przypada tam 20 tytułów z dziedziny obojga praw, przy czym niektóre tytuły reprezentowane są w kilku wydaniach. Różnica w proporcjach udziału literatury prawniczej w całości obu kolekcji pozwala zauważyć, iż w księgozborze mariackim zawartość treści teologicznych w znacznie większym stopniu potwierdza kościelny charakter tej libracji.

Katalog biblioteczny Cat. Bibl. 86 wykazuje w księgozborze kościoła św. Jana zarówno teksty tworzące *Corpus iuris canonici*, jak i *Corpus iuris civilis*.

Jak wiadomo, w skład kanonu prawa kościelnego weszły, oprócz *Decretales* Gracjana, zbiory urzędowe promulgowane przez kolejnych papieży, a więc m.in. *Decretales* Grzegorza IX (w 1234 roku), *Liber Sextus* Bonifacego VIII (w 1298 roku), *Clementinae* opracowane na polecenie papieża Klemensa V w 1314 roku oraz dwa zbiory tzw. *Extravagantes* Jana XXII. Biblioteka kościoła św. Jana dysponowała tekstem Dekretów Gracjana z aparatem glosatorskim Bartholomaeusa z Brescii i Johanna Zemeke, wydanym przez M. Wensslera w 1481 roku (sygn. XV. 1046). Znalazły się w niej również *Constitutiones* Clemensa V i *Decretales extravagantes* XX Jana XXII w edycji Jeana François de Pavivnis, oba zbiory współwydane przez rzymski warsztat Ioannesa Bulle ok. 1478 roku (zaginiony). Kolekcję kanonicznych aktów prawnych zamykają dwa zbiory orzeczeń Roty Rzymskiej, tzw. *Decisiones* w edycjach z 1475 roku (warsztat rzymski G. Lauera) (zaginione) i z 1477 roku (moguncka oficyna Schöffera) (zaginione).

³⁵ IBP, poz. 3073 (Nowe Egzemplarze).

³⁶ IBP, poz. 3071: [Speyer, Petr. Drach, ca 1485].

Wśród tekstów z dziedziny prawa cywilnego z kolekcji św. Jana na początku wymienić należy dwa zbiory przepisów prawa rzymskiego, a konkretnie fragment *Digestae* Justyniana – *Infortiatum* – zaopatrzony w glosy Francesco Accursiego, wydany w Wenecji u Baptisty de Tortis w 1495 roku (zaginiony) oraz całość *Digestów* z tejże oficyny z roku 1495 w opracowaniu Hieronima Clariusa (zaginiony). Księgozbiór zawierał także inne dzieła glosatorów z przełomu XII i XIII wieku, jak *Summa super Codice et Institutis* Azona w wydaniu z 1482 roku (Speyer, Petrus Drach) oraz włoskiego kanonisty Bernarda z Parmy *Casus longi super quinque libros Decretalium* ze strasburskiego warsztatu Husnera (1484 rok) (zaginione). Były tam jednak również opracowania nowszych autorów: Christophorusa Porchusa *Lectura super libro I–III Institutionum, cum additionibus Iasonis de Mayno* (Wenecja, Bernardinus Benalius, 1498) (sygn. XV. 1040); Henricusa de Piro *Super Institutiones* (Kolonja, Conrad Winters, ca 1482) (zaginiony); *Consilia* Alexandra Tartagnusa de Imola (Bolonja, Franciscus Plato de Benedictis, 1490) (sygn. XV. 1037) oraz wiele innych prac poświęconych szczegółowym problemom prawa, jak choćby Albertusa de Gandino *Tractatus maleficiorum, cum apostillis Bernardini de Landriano* (Wenecja, Baptista de Tortis, 1494) (zaginione).

ARTES I MEDYCINA

Jak wiadomo, najstarszy znany dzisiaj gdański inkunabuł, który zszedł z prasy Konrada Baumgarta w 1498 roku, jest fragmentem podręcznej gramatyki łacińskiej *Ars minor* Aeliusa Donata. Dzieło to stanowiło w europejskim szkolnictwie podstawę wykładu zasad rządzących łaciną (do 1500 roku uzyskało łącznie ok. 355 różnych wydań³⁷) i używane było jeszcze w siedemnastym stuleciu. Warsztat Baumgarta pracował więc na dość skromne potrzeby gdańskiego szkolnictwa funkcjonującego przy kościołach³⁸. Jak świadczą o tym źródła krakowskie, na wspomnianym tekście gramatyki Donata oraz na tekstach biblijnych psalmów uczono także czytania łaciny³⁹. Ze względu na koszty liczba używanych podręczników była w szkołach parafialnych niewielka, a uczniowie korzystali, za opłatą, przeważnie z egzemplarzy rękopiśmiennych, nieco rzadziej – drukowanych. Druki te, z uwagi na cel, któremu służyły oraz niewielki nakład, ulegały na ogół zacytaniu⁴⁰.

³⁷ *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, Bd. 7, Leipzig 1938, poz. 8674–9029.

³⁸ We wczesnym okresie szkoły parafialne, tzw. *parvae scholae*, były zakładami kształcącymi, w języku łacińskim, w zakresie podstawowych modlitw i pieśni kościelnych, czytania, pisania i kaligrafii, gramatyki (Donata) i skromnej lektury pseudo-Katona (*Disticha Catonis*), wymiennie z *Doctrinale puerorum* Alexandra de Villa Nova oraz *Ecloga* Theodulusa, czy tzw. *regulas pueriles*. Jeżeli uczniowie nie poprzestawali na wspomnianych dziełach, co było z pewnością najczęstszym zakończeniem przygody z edukacją, to zadaniem tego kształcenia było przygotowanie do podjęcia nauk teologicznych na wyższym poziomie, tzn. w szkołach katedralnych czy klasztornych.

³⁹ A. Karbowski, *Szkoły parafialne w Polsce XIII. i XIV. wieku*, Kraków 1896, s. 25.

⁴⁰ Poza fragmentami *Ars minor* Donata z gdańskiej oficyny w zbiorach inkunabułowych Biblioteki Gdańskiej zachowały się także inne teksty wchodzące w kanon średniowiecznych programów szkolnych, mianowicie *Disticha Catonis*, wydane w bazylejskim warsztacie Wensslera około roku

Jakkolwiek katalog rękopisów z biblioteki kościoła Mariackiego w Gdańsku notuje zarówno rękopis Donatowego *Ars minor* jak i *Eclogę* Teodulusa⁴¹, żaden z tych tekstów, na stałe służących potrzebom szkół przykościelnych, nie znalazł się w bibliotece kościoła św. Jana, przy którym ta szkoła istniała co najmniej od 1475 roku⁴². Być może podręczniki przechowywano poza zbiorem bibliotecznym i nie doczekały nowszych czasów ze względów wcześniej przywołanych – zaczytania, kradzieży czy zaniedbania i zniszczenia. Jednakże katalog księgozbioru św. Jana wskazuje kilka, zaginionych niestety pozycji, które mogły służyć celom dydaktycznym na wyższym poziomie nauczania lub po prostu zaspokajając ciekawość świata i jego historii. Niewątpliwie zaliczyć do nich trzeba *Vocabularius breviliquus* niemieckiego humanisty Jana Reuchlina wraz ze współwydanymi z nim *Ars diphthongandi* Guarina Veronese, *De arte punctandi* Johanna Heynlina oraz *Tractatus de Accentu* tegoż autora. O popularności tego zestawu tekstów w ówczesnej Europie świadczy aż czternaście edycji w latach 1481–1498, dokonanych przez różne oficyny.⁴³ Zarówno zawartość, jak i popularność wspomnianych dzieł świadczyłaby o ich przeznaczeniu do potrzeb kształcenia. Przy założeniu, że trafiły do Gdańska jeszcze w piętnastym stuleciu, wyłania się obraz gdańskich bibliotek jako żywo reagujących na humanistyczne tendencje epoki. Również zainteresowania historyczne, odzwierciedlone w *Liber chronicarum* (Historii świata) Hartmanna Schedla, której egzemplarz z 1493 roku należał do świętojanowej librarii (sygn. XV.1048), ujawniają wpływy środkowoeuropejskiego humanizmu w Gdańsku i zarazem dają pogląd na rodzaj rozrywek intelektualnych, którym oddawali się gdańscy duchowni i mieszczenie⁴⁴.

Historia scholastica Petrusa Comestora oraz część wielkiej trzynastowiecznej encyklopedii pt. *Speculum morale* Wincentego z Beauvais (wydanie z 1485 roku) (zaginiony) zamykają krąg druków, których treść mogła wspierać edukację gdańskich duchownych, zaspokajając ich ciekawość świata i historii, choć raczej nie wchodziła w krąg lektur uniwersyteckich. Pierwszy tekst, realizując zamysł popularnego podania wiedzy historycznej o uniwersalnym charakterze (a więc w oparciu o Biblię i autorytety), zyskał swoją sławę w piętnastym stuleciu, tak że obok jego wersji rękopiśmiennych w bibliotekach funkcjonować zaczęły wersje drukowane, i to w dość pokaźnej liczbie.

1487 (sygn. XV. 48) oraz *Ecloga* Teodulusa z kolońskiej oficyny Quentella z 1495 roku (sygn. XV. 308 adl).

⁴¹ O. Günther, *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig...*, s. 475.

⁴² W. Faber, *Die Johannisschule in Danzig vom Mittelalter bis zum Jahre 1824*, Danzig 1925, s. 14.

⁴³ *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, poz. 37896–37947 [dokument elektroniczny, dostęp 27.10.2015] <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>. W samym tylko Gdańsku druk ten obecny był w bibliotece kościoła Mariackiego (wydanie z 1482 roku), w bibliotece franciszkańskiej (wydanie z 1493 roku) plus dwa inne egzemplarze, z czego jeden w rękach prywatnych. Por. H. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, dz. cyt., poz. 535, 536, 537, 538.

⁴⁴ Do literatury o podobnym charakterze zaliczyć można również *De sermonum proprietate, sive opus de universo*, czyli encyklopedię autorstwa Magnentiusa Hrabana Maura, benedyktyna i przedstawiciela odrodzenia karolińskiego, również należące do omawianego księgozbioru (sygn. XV.1041). Dzieło to, pisane metodą wykładu etymologiczno-mistycznego, nie stroni od wycieczek na teren filozofii oraz symbolicznych ujęć świata przyrody. Jak się wydaje, nie weszło ono do kanonu lektur, chętnie branych na warsztaty drukarskie. Według IBP w polskich bibliotekach odnajdujemy sześć egzemplarzy wydania strasburskiego Ad. Ruscha z 1467 roku.

Zaginiony egzemplarz z biblioteki gdańskiego kościoła św. Jana pochodził z wydania strasburskiego Ge. Husnera z 1500 roku.⁴⁵

Na koniec wspomnieć trzeba o drukach, których treść związana jest z wiedzą medyczną i higieną w ogólnym rozumieniu. Nader skromna ilość – trzy woluminy – wskazuje, iż ich obecność w księgozbiorze kościelnym wiązała się raczej z czysto praktycznymi potrzebami utrzymania zdrowia niż z celowym gromadzeniem tekstów w celu uzupełniania i przekazywania wiedzy medycznej⁴⁶. *Flos medicinae*, jak nazywano *Regimen sanitatis Salernitanum* anonimowego autora (Leuven, Io. Padeborn, 1486), zaopatrzone jest w komentarz profesora uniwersytetu Montpellier, sławnego lekarza Arnolda de Villa Nova (zm. ok. 1311) (sygn. XV. 1002 adl.). Poziom ogólności prozdrowotnych zasad, w postaci komentowanych sentencji szkoły medycznej w Salerno, predestynuje całość do rangi poradnikowej. Nieco bardziej pogłębiane źródło informacji o higienie i zdrowiu stanowi niewątpliwie powstałe w latach 1329–1334 dzieło Magninusa z Mediolanu (Magno de' Maineri) *Regimen sanitatis* (Leuven, Io. de Padeborn, 1486) (sygn. 1001 adl.). Ta doskonała z praktycznego punktu widzenia praca musiała cieszyć się poczytnością, skoro nawet dzisiejszego czytelnika zadziwia trafnością sądów i holistycznym spojrzeniem na człowieka. Podobną zawartość prezentuje wreszcie dzieło najślawniejszego medyka piętnastowiecznej Italii Benedykta z Nursji *De conservatione sanitatis* ([Roma, Steph. Planck, ca 1485]) (sygn. 1003 adl.).

PODSUMOWANIE

Gdańskie księgozbiory kościelne, ich historia, struktura i losy powojenne, stanowią obszar nieobjęty dotąd systematycznymi badaniami. Niewątpliwie wyniki takich badań mogłyby rzucić światło na wiele zagadnień związanych z historią i kulturą ośrodka, który w przeszłości stanowił organizm miejski o dużych ambicjach, również intelektualnych. Rola, jaką w realizacji tych ambicji została przypisana powołanej w 1596 roku Bibliotece Rady Miejskiej Gdańska, została już wyczerpująco opisana. Jednak pamiętać należy, iż historia intelektualna miasta nad Motławą ma swe głębsze korzenie i niewątpliwie zasadniczym jej rysem były kościelne księgozbiory.

Analiza zawartości i opisanie historii rękopiśmiennej biblioteki największej gdańskiej świątyni, kościoła Najświętszej Marii Panny, są zasługą Otto Günthera⁴⁷. Wielokrotnie zawarto tam odwołania do drukowanych w piętnastym stuleciu odpowiedników najpoczytniejszych rękopisów. Jest to oczywiste ze względu na fakt formalnego podobieństwa tych środków przekazu, ale też prowokuje do refleksji nad tym, jak wyglądały inne kolekcje paleotypów gromadzonych w gdańskich librariach. Tymczasem

⁴⁵ *Historia scholastica* Petrusa Comestora w postaci rękopiśmiennej odnotowana jest w gdańskim katalogu rękopisów Biblioteki Mariackiej. Por. O. Günther, *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig...*, s. 102.

⁴⁶ Wszystkie tytuły dotyczą reguł zachowania zdrowia. Zawartość druków dobrze potwierdza tę tendencję, która cechowała również inne księgozbiory kościelne w Gdańsku, gdzie, co oczywiste, wiedza medyczna miała czysto praktyczny charakter.

⁴⁷ Por. przypis 5.

biblioteka kościoła św. Jana, jak i pozostałe zbiory kościelne, nie doczekała się dotąd nawet cząstkowych analiz swej zawartości, czy też zarysów historii.

Kolekcja inkunabułów z kościoła św. Jana w czasie działań wojennych została oderwana od całości księgozbioru i wywieziona, co wydawało się przez długi czas po wojnie przyczyną nieodwracalnego rozproszenia lub nawet utraty wielu bezcennych druków. Jednak po wielu latach udało się dokonać identyfikacji 36 książek pozostających w zasobie Biblioteki Gdańskiej. Wynik tego przedsięwzięcia pokrótce streszcza niniejszy artykuł⁴⁸.

BIBLIOGRAFIA

- Bogdanowicz S., *Kościół Św. Jana w Gdańsku*, [Gdańsk 2004].
- Faber B. W., *Die Johannisschule in Danzig vom Mittelalter bis zum Jahre 1824*, Danzig 1925.
- Gesamtkatalog der Wiegendrucke*, hrsg. v. der Kommission für den... Bd. 4, 7, Leipzig 1930, 1938.
- Gryzio B., *Muzeum czarnej sztuki. Katalog inkunabułów PAN Biblioteki Gdańskiej*, Gdańsk 2012.
- Günther O., *Die Handschriften der Kirchenbibliothek von St. Marien in Danzig: mit einer Einleitung über die Geschichte dieser Bibliothek*, *Katalog der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 5, Danzig 1921.
- Günther O., *Die musikalischen Handschriften der Stadtbibliothek und der ihrer Verwaltung befindlichen Kirchenbibliotheken von St. Katharinen und St. Johann in Danzig*, *Katalog der Danziger Stadtbibliothek*, Bd. 4, Danzig 1911.
- Inkunabuly w bibliotekach polskich. Centralny katalog*, tom 1, pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej, oprac. M. Bohonos, E. Szandorowska, Wrocław 1970; tom 2: *Uzupełnienia. Indeksy*, pod red. A. Kaweckiej-Gryczowej, oprac. M. Bohonos, E. Szandorowska, M. Spandowski, Wrocław 1993.
- Janiak M., Bednarska-Ruszajowa K., *Archiwa i biblioteki kościelne w publikacjach polskich. Bibliografia*, „Fides: biuletyn bibliotek kościelnych” nr 1/2 (1997), s. 77–172.
- Jędrzejowska H., Pelczarowa M., *Katalog Inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, Gdańsk 1954.
- Karbowiak A., *Szkoły parafialne w Polsce XIII. i XIV. wieku*, Kraków 1896.
- Kościński B., *Kościół i cmentarz św. Jana w średniowieczu w świetle wykopalisk archeologicznych*, [w:] *Kościół św. Jana w Gdańsku. W kręgu kultury sepulkralnej*, red. J. Szczepański, Gdańsk 2012, s. 135–150.
- Löschin G., *Geschichte Danzigs von der ältesten bis zur neuesten Zeit*, Danzig 1828.
- Nowak Z., *Biblioteka Zappio Johannitana w Gdańsku*, „Roczniki Biblioteczne” R. 29, z. 1–2 (1985), s. 209–230.
- Nowak Z., *Schwichtenberg Mikolaj*, [w:] *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 4: R–Ż, red. tenże, Gdańsk 1997, s. 185a–186b.
- Schumacher W., *Zacharias Zappio. Ein treues Lebensbild lines Danziger Bürgers, Mit dem Anhang: Geschichtliches über Zacharias Zappio, und die Zappiosche Bibliothek in der St.-Johanniskirche zu Danzig von W. Schwandt*, Danzig 1924.
- Schwandt W., *Deutsche Bibeldrucke aus der vorluterischen und der luterischen Zeit in Danzig und Elbing*, Danzig 1917.
- Schwandt W., *Die Zappio-Bibliothek in Danzig*, Danzig 1924.
- Wielgus S., *Obca literatura biblijna w średniowiecznej Polsce*, Lublin 1990.

Gesamtkatalog der Wiegendrucke,
<http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de>

⁴⁸ Opisy poszczególnych druków piętnastowiecznych z biblioteki kościoła św. Jana zachowanych do dziś w PAN Bibliotece Gdańskiej podaje B. Gryzio, dz. cyt., wykaz s. 358.

THE COLLECTION OF INCUNABULA FROM ST JOHN'S CHURCH IN GDAŃSK

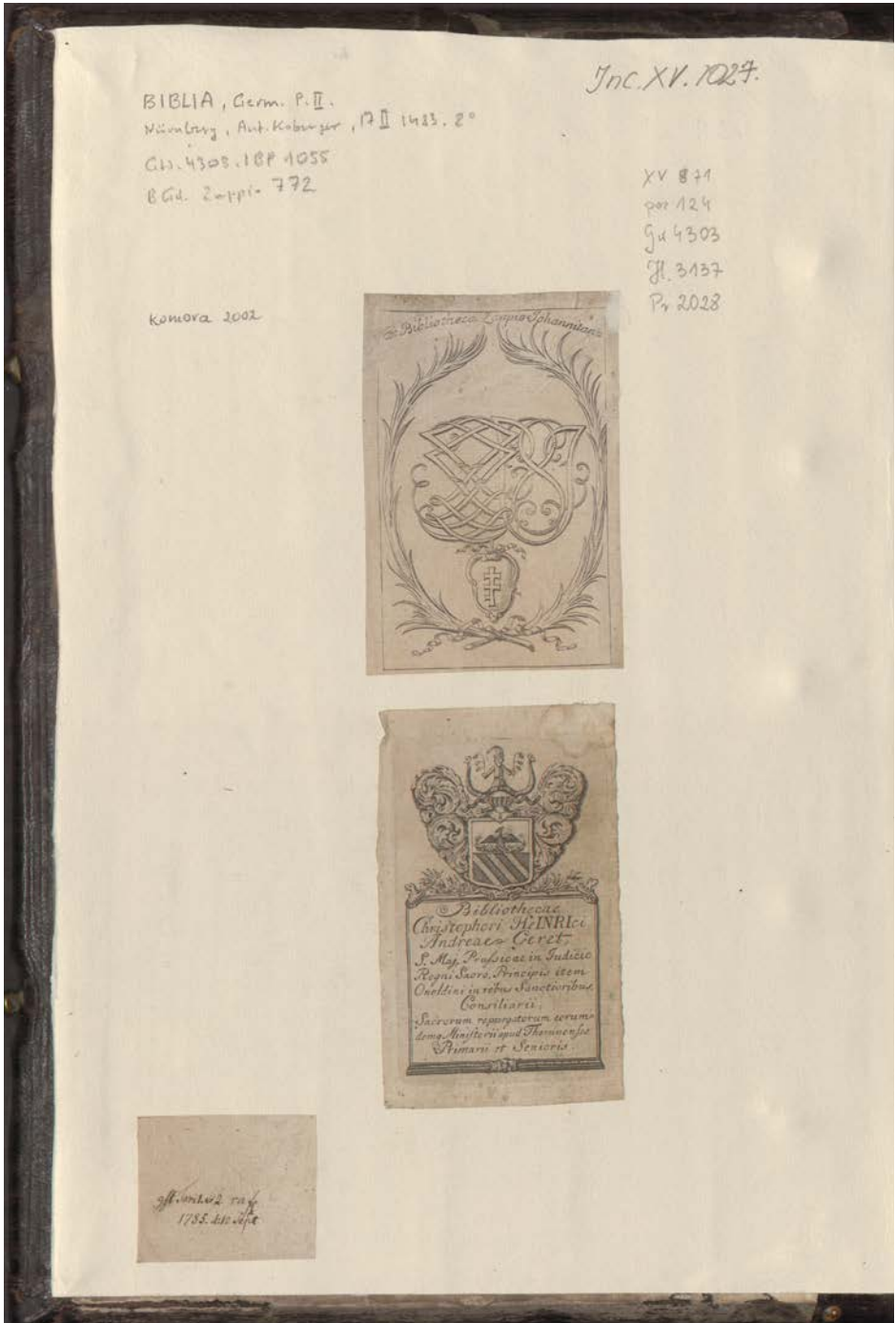
The paper aims to give the results of initial research on the collection of incunabula from the St John's church in Gdańsk. The collection constitutes significant part of PAN Biblioteka Gdańska. The author reconstructed the size and contents of the collection on the basis of the original church catalogues, marks of ownership and the physical details of the items. The books were gathered in the St John's church from the time of the collections foundation until the 20th century. The paper establishes also the losses sustained by St John's church's library during World War II. Thanks to the incunabula's content analysis the author determines the thematic focal points of the collection.

KEY WORDS: incunabula, church libraries, historic book collections, St John's church in Gdańsk.

DIE INKUNABELN AUS DER ST. JOHANNESKIRCHE ZU DANZIG

Der Artikel ist Ergebnis der Eingangsforschungen zu den Inkunabeln aus der St. Johanneskirche. Diese werden zurzeit samt der ganzen Sammlung in der Danziger Bibliothek aufbewahrt. Anhand der alten Kirchenkataloge und durch eigene Anschauung bestimmte man die Zahl der Inkunabeln seit der Gründung dieser Sammlung bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts mit Berücksichtigung der Kriegsverluste. Man untersuchte die Drucke dem Inhalt nach, wodurch man die Sammeltendenz in dieser Bücherei charakterisieren konnte.

SCHLÜSSELWORTE: Inkunabeln, kirchliche Bibliotheken, historische Büchersammlungen, St. Johanneskirche in Danzig.

1. Biblia, Germ. P.I–II. Nürnberg, Ant. Koberger, 17 II 1483. 2°

Eklibrisy na verso górnej okładziny:

„Ex Bibliotheca Zappio-Johannitana”; „Bibliothecae Christophori Henrici Andreae Geret”
 (PAN Biblioteka Gdańska, fot. Biblioteka)

Das erste

Buch

Uns der künig anthiochus durchzohe die obern gegent. vñ höret das ein stat wer mit namen eli maidem sy edelst. vnd reich in silber vñ in gold vnd darinn ein tempel gar reich. Vñ da selbst guldin vohseng vnd bantzler vñ bückler sy so gelassen het alexand philippi der künig maces. So der des ersten herscher in kriche land. Vñ er kam vnd suchte zusahen die stat. vñ die zuberaubē. vñ er mocht es mit tū. waij sy rede ward offenbar. Den. die so waren in der stat. Vnd sy stunden auff in einen streyt. vñ er stoh von Santen. vnd gieng ab mit grosser betrübniß. vñ leret wider gen babilonaz. Vñ es kam einer der verkunder im in perside. Das geiaget sein sy gezelt die so war in der erden iuda. vñ das lisi as hindan was gegangen des erste in starcken gewalt. vnd wer geiaget vor de angesehen der iuden. vñ das sy hetten angesigt mit wappen vnd mit trefften vñ mit vil reuben. Die sy hetten genommen von den gezeldten vñ mit todschlegen. vnd das sy hetten zerstreuet den abgot der vñ menschlichkeit. den sy hetten gebawen auff de altar. der so was in iherusalem. vñ das sy de heyligen tempel mit hohen mauren hette vmbgegeben als vor. vñ besunder sein stat bethsurā. Das die in wer zu einer beschirmung. Vnd es geschah als die wort der künig hett gehört er erschrick. vñ ward gar vast bewegt. vñ viel in beth. vñ viel in siechttag von traurigkeit wegen. waij es geschah nit als er het gedacht. Vñ waz

do vil tag. waz grof betrübniß ward enneret in im. vñ er wenet das er würd sterben. Vñ er beruffet zu im alle seine freund. vñ sprach zu de Der schlaff ist gegangen von meine augen. vnd mit de hertzen bin ich gewallen vor sorgueligkeit. Ich hab gesprochen in meinez ertz. n. O wie in ein grof betrübniß bin ich kume. vnd in die stüß der traurigkeit an de ich yetzund bin. waij ich bin gewesen frölich. vñ liebgehabt in meinem gewalt. Aber yetzund bin ich gedehitig der vbel. Die ich hab getan in iherusalem. von dainen ich hab getragen alle reub. silber. vnd guldin. Die in ir sind gewesen. vñ ich hab gefant auffheben on sach die woner in iudea. Darumb hab ich erkant das mich sy bel habe fun den. vnd nemtwar. ich verdirt mit grosser betrübniß in einer fremden erden. vñ er woedert zu im philippi einen seine freund. vñ er satze de vber alles sein reich. Vñ gab in sy künigliche Fron. vnd sein stol vñ sein fingerlein. Das er solt seinen sun anthiochum zufüren. vñ ernere. Das er würd regiere. Vñ de künig anthiochus starb aldo in de hunderste. vnd neunundertzigsten iar. Vñ lisi as erkant das der künig tod waz vñ er bestetiget seine sun anthiochum zuregieren. den er enneret het eine iungling. vñ er bief seinen name eupatorē. Vñ die so war in der spitzen. Die beschlussen israhel in dez vmbkayß de herlige. vñ sy suchte in all weg die vbel zu einer vestigkeit de herde. Vñ iudas gedachte sy zuret stōre. vñ odert zusamē alles volck. Sz sy sy vñ

2. Biblia, Germ. P.I-II. Nürnberg, Ant. Koberger, 17 II 1483. 2°
 Drzeworytowa ilustracja z 1. Księgi Machabejskiej
 przedstawiająca wjazd króla Antiocha IV do Egiptu
 (PAN Biblioteka Gdańska, fot. Biblioteka)